

Overvloed en schaarste: concepten en retoriek in ecologie, economie en eco-ethiek

Karim Benammar

Eerder gepubliceerd in: *Acta Institutionis Philosophiae et Aestheticae*, 17 (1999), pp. 91-99.

De begrippen overvloed en schaarste raken aan de kern van het huidige debat tussen de zakenwereld en de meeste economen enerzijds, en anderzijds een groeiend aantal mensen dat zich zorgen maakt over de toekomst van onze wereld.

Hoe je het ook bekijkt, materieel gesproken zijn we nu rijker dan ooit tevoren. Zelfs de middenklasse kan zich inmiddels een mate van luxe veroorloven die nog niet zo lang geleden was voorbehouden aan koningen. Onze technische en communicatieve mogelijkheden zijn sterk uitgebreid, waardoor ons leven stukken prettiger is geworden. De aandelenbeurzen floreren, en ineens lijkt iedereen te kunnen meepraten over aandelen, obligaties en portfolio's en wordt de beurs scherper in de gaten gehouden dan het weer. Amerikaanse economen spreken vol vertrouwen over een nieuw tijdperk, waarin de economie dankzij de technologische ontwikkelingen alleen nog maar zal groeien en elke periodieke inkrimping van de markt vermeden kan worden. De neoliberale tak van vrijemarkteconomen schildert ons een rooskleurig beeld voor van een toenemende welvaart dankzij de technologische vooruitgang en de liberalisering van de wereldmarkt.

Onze materiële welvaart is gigantisch toegenomen: we vergaren steeds meer materiële bezittingen, hebben steeds meer keuze en kunnen steeds gevarieerder eten, steeds vaker de hele wereld over reizen, direct wereldwijd communiceren:, onze horizon is aan alle kanten steeds ruimer geworden. Economisch gezien leven we in een tijd van overvloed, met bergen spullen, er is meer dan genoeg en we voelen ons rijk en tevreden. Deze toenemende economische welvaart is gebaseerd op een doorlopende groei, een continue aanvoer van hulpbronnen en een non-stopproductie van consumentengoederen, aangevuurd door nieuwe technologische ontwikkelingen en de voortgaande liberalisering van de wereldhandel, die de laatste obstakels uit de weg ruimt voor een wereldwijde economie.¹

Tegenover dit gevoel van rijkdom en groeiende mogelijkheden heeft de milieubeweging, die de afgelopen decennia sterk is gegroeid, als voornaamste kritiek dat er grenzen gesteld moeten worden aan onze ongebreidelde consumptie en afvalproductie. De mensen die voor

een ecologisch bewustzijn pleiten, vinden dat er een natuurlijke grens moet worden getrokken: we kunnen niet ongelimiteerd onze hulpbronnen aftappen, en we zijn ons pas onlangs bewust geworden van een aantal onvoorziene limieten. Onze zorgen over de omvang van de beschikbare olievoorraad in de wereld zijn vervangen door een andere zorg, over een andere limiet die bereikt is. Want zelfs als er nog genoeg olie is, kunnen we het niet allemaal opstoken omdat dat te grote gevolgen zou hebben voor het broeikaseffect.

Zo langzamerhand zijn we allemaal gaan inzien dat we zuiniger aan moeten doen met onze natuurlijke hulpbronnen. Het voornaamste punt is dat de hulpbronnen waarvan we lange tijd dachten dat we er gratis en ongelimiteerd gebruik van konden maken, zoals schone lucht, schoon water en een gematigd klimaat, niet onuitputtelijk zijn gebleken. Inmiddels lopen we tegen de grenzen aan van de draagkracht van het planetaire ecosysteem. Waar die grenzen precies liggen staat nog ter discussie. In de vroege doemscenario's van de malthusianen uit de jaren zestig en zeventig werd de nadruk gelegd op de bevolkingstoename, maar de bevolking is niet zo sterk gegroeid als werd voorspeld. Maar wat wel dramatisch is afgenomen is de draagkracht van de aarde.

In feite is dit het punt waarop de aanhangers van de theorie van de overvloed en de mensen die de beperkingen van onze groeimogelijkheden zien, elkaar tegenspreken.² Een 'overvloed'-adept als Julian Simon denkt dat elke uitdaging waar het milieu of onze hulpbronnen ons voor stellen, kan worden opgelost dankzij de vindingrijkheid van de mens, de technologie en de economische ontwikkelingen. Zo zal het probleem dat er steeds meer monden moeten worden gevoed, worden opgelost door de ontwikkeling van genetisch gemanipuleerde gewassen, die een hogere opbrengst garanderen of zelfs in de woestijn nog kunnen groeien. De energiecrisis zal worden opgelost door efficiënter energiegebruik, veiliger kerncentrales en mogelijk door een nog onbekende factor, zoals een doorbraak in het onderzoek naar kernfusie. Want uit het verleden is gebleken dat hoe groot de crisis ook was, de mens zich uiteindelijk altijd heeft weten aan te passen en op de oude voet heeft kunnen doorgaan. De argumenten van Julian Simon laten ons in ieder geval zien dat ongeacht de ramp die ons boven het hoofd hangt, we over meer dan alleen maar een statische verzameling gereedschappen beschikken.

Het andere kamp, hier vertegenwoordigd door Norman Myers, stelt dat er grenzen zijn aan wat de aarde kan dragen en dat wij op dit moment die grenzen aan het overschrijden zijn. Onze toenemende materiële welvaart heeft een desastreus effect op andere diersoorten. Door het verlies van hun habitat of door milieuvervuiling sterven die nu sneller uit dan anders het geval zou zijn. Onze exponentiële groei is duidelijk en onmiskenbaar op grenzen gestuit: als de bevolking en de levensstandaard in de komende veertig jaar inderdaad zullen verdubbelen, zoals is voorspeld, dan staat ons voor die tijd geheid een monumentale ineenstorting te

wachten als we in het huidige tempo onze hulpbronnen blijven opdelven en verbruiken. Zelfs met ons huidige consumptiepatroon blijft er nauwelijks genoeg ruimte over voor andere soorten.

Het probleem wordt natuurlijk nog verergerd door het feit dat veel van dit soort milieuproblemen langdurige processen betreft, waarvan we de uitkomst pas nu beginnen te voelen, maar waarvan de uiteindelijke resultaten catastrofaal zullen zijn: de erosie van de bodem op de vruchtbaarste landbouwgronden ter wereld, de uitputting van de visstand en de vervuiling op de langere termijn, zoals dioxine die in onze voedselketen terechtkomt. In sommige landen zitten er al zoveel gifstoffen in moedermelk dat de voedsel- en warenwet die melk nooit zou toelaten. Dit soort problemen kent een lange incubatietijd en werkt cumulatief. Op een gegeven moment zullen de gevolgen onomkeerbaar zijn. Volgens veel wetenschappers is het punt waarop onherstelbare schade wordt aangericht allang gepasseerd en is de vraag nu nog hoe we de schade kunnen inperken en herstellen.

De redenering van de milieubeweging gaat dus uit van schaarste: een tekort aan ongelimiteerde natuurlijke hulpbronnen. De Franse filosoof Michel Serres vatte dat bondig samen: ‘De aarde kan niet aan al haar kinderen geven wat de rijken er op dit moment aan ontfutselen. Er bestaat schaarste.’³ Tegenover de materiële overvloed van de neoliberale vrijemarktdenkers stelt het ecologische kamp het feit dat ons planetaire ecosysteem maar een beperkte hoeveelheid hulpbronnen heeft, die inmiddels snel opraken. Volgens de Gaia-theorie is de aarde zelf een levend organisme, waar slechts in beperkte mate gebruik en misbruik van kan worden gemaakt. Bij het huidige, toenemende consumptieniveau is er onvoldoende schone lucht, water en ruimte voor ons allemaal, hoogstens net genoeg voor een beperkt aantal van ons. Het is nu al een feit dat de welvaart van de rijkste groep mensen op aarde exponentieel toeneemt.⁴ Als we ons hele consumptiepatroon, inclusief onze manier en stijl van consumeren, niet drastisch veranderen, stevenen we af op de totale vernietiging van ons milieu.

Het lijkt erop dat dit een strijd wordt tussen economische overvloed en ecologische schaarste. Natuurlijk refereren zowel het woord ‘economie’ als het woord ‘ecologie’ aan de *oikos*, de levensruimte of habitat, aan de thuisbasis en de omgeving van ons mensen als individu, gemeenschap en soort – de *nomos* van de *oikos*, en de *logos* van de *oikos*. Hoewel deze woorden gewoonlijk worden gebruikt in een context die ver afstaat van hun etymologische oorsprong, is het toch goed op de hechte familieband tussen die twee te wijzen. De *nomos* van de *oikos* gaat over de distributie van hulpbronnen en welvaart, en de organisatie daarvan, dus de regulering van de welvaartstroom binnen de *oikos*. Daarnaast bestaat er ook een *logos* van de *oikos*: ecologie wil zeggen: nadenken over het discours en de logica van de aarde zelf, wat iets heel anders is dan de regulering van de *nomos*. Ecologisch denken

beschouwt de *logos* van de *oikos* zelf, en beziet die niet alleen vanuit de *nomos*, het economische gebruik ervan.

Tegenover de economische welvaart en de technologische vernieuwing, de overdadige luxe en materiële welvaart, zien we dus een ecologisch besef van schaarste. Er zijn al verscheidene concepten ontwikkeld voor een soort ‘grenzen aan de groei’: Ivan Illich stelt een disciplinerende voor wat betreft ons verbruik en onze consumptie, ofwel ‘*askèsis*’. *Askèsis* houdt in dat we minder nemen dan we nodig hebben en minder gebruiken dan we nodig hebben. Onze vraag en onze verlangens zijn daarbij ondergeschikt aan een ecologisch verantwoorde aanvoer van goederen. Michel Serres pleit voor zelfrestrictie: ‘De redelijkheid gebiedt ons om de een of andere reden onszelf te beperken.’⁵ We kunnen wel meer nemen, maar we moeten ons inhouden, zeker als we dat kunnen. ‘Macht hebben en daar geen misbruik van maken is het begin van alle wijsheid, van alle beschaving.’⁶

Tegenover het concept van economische welvaart, van vrije handel, open markten, de informatiesnelweg, aandelen voor iedereen en de snel groeiende toename in het gebruik van energie, hulpbronnen, geld en innovaties, staat dus een ecologisch besef van zelflimitering, zelfrestrictie of *askèsis*.

Maar misschien ligt het toch anders dan het op het eerste gezicht lijkt. Het probleem zit hem niet in het gebruik van termen als overvloed en schaarste, maar in de retoriek van de overvloed. Mensen die uitgaan van materiële overvloed bedienen zich van een retoriek die niet klopt, maar waardoor het ecologische kamp wel móet terugvallen op de notie van schaarste. Het probleem zit hem in feite in de aard van ons huidige economische stelsel. Het probleem is allang niet meer de technologie – vroeger ging het nog om technologie versus milieu, nu is het economie versus milieu. Wetenschappelijk onderzoek moet inmiddels zelf ook rendabel zijn, en ook aan de technologische ontwikkelingen worden financiële eisen gesteld. Hoewel Microsoft alom wordt geprezen als hét voorbeeld van innovatieve ontwikkeling, heeft de firma haar succes vooral te danken aan de slimme en keiharde marketingstrategie voor een inferieur product. We stevenen nu recht af op het voornaamste kenmerk van de vrije markt: alle lokale besturen, overheidsinstellingen, maatschappelijke organisaties en universiteitsafdelingen moeten net als bedrijven efficiënt worden en snel een hoog rendement halen uit hun investeringen.

Maar in de grond is elke economie gebaseerd op schaarste, want hoe schaarser iets is, des te waardevoller het is: de prijs van diamanten, goud, olie en koffie is gerelateerd aan de relatieve schaarste, of dat nu het geval is op dit moment of dat je het verwacht. Schone lucht

en schoon water hadden tot voor kort geen enkele economische waarde, en het is nog steeds lastig om de milieuwaaarde ervan in economische termen te vertalen.⁷ Er kan met behulp van monopolies en andere machtsconstructies kunstmatig een schaarste aan goederen worden gecreëerd, of er kan, zoals in het geval van de olieprijs begin jaren negentig, juist een overvloed aan goedkope grondstoffen ontstaan door deze in de Golfstaten te verdedigen door een ‘politiek via andere middelen’. Wanneer we net even iets anders naar onze zogenaamde materiële welvaart kijken, zien we dat schaarste afhankelijk is van de gekste dingen. Het begrip schaarste vormt het hart van de economische theorie: daarop berust de hele economische structuur en draait de motor van onze economische groei. Reclamecampagnes, die ons er voortdurend toe aanzetten meer te consumeren en zo voor economische groei te zorgen, zijn een reactie op schaarste, een tekort in onszelf, een diepgewortelde psychologische behoefte aan bevestiging door middel van consumptie. We zijn niet *cool* als we niet de nieuwste sportwagen hebben. Onze broze identiteit wordt opgekrikt door de nieuwste parfum en merkkleding, en de nieuwste computersnufjes houden ons van de straat. We worden constant aangesproken op onze behoeften, dat hongerige gevoel naar meer, dat nooit gestild kan worden.

Door de globalisering van de vrijemarkteconomie worden het concept en de beleving van schaarste ook nog eens geëxporteerd naar de zogenaamde derde wereld, naar samenlevingen en culturen waar het gevoel van schaarste nooit heeft geleefd en waar het concept van een consumenteneconomie en een voortdurend stijgende groei onbekend was. Die behoefte aan ‘meer’ die achter het gevoel van schaarste schuilgaat, is een typisch menselijk trekje, namelijk hebzucht. De bloeiende aandelenmarkt van de laatste jaren laat duidelijk zien hoe gevoelig we voor hebzucht zijn: er wordt reclame gemaakt voor portfolio’s die jaarlijks veertig procent winst op investeringen beloven dankzij dubieuze en riskante transacties, alsof een jaarlijkse winst van veertig procent iets is wat ieder bedrijf jaar in jaar uit zou kunnen halen. We zijn verslaafd aan de eeuwige groei en uitbreiding van onze economie, en aan de stijgende productie van consumptiegoederen met de hele afvalberg die erbij hoort.

Waar het mij hier om gaat is dat de retoriek van de materiële overvloed het feit maskeert dat het in de economie in werkelijkheid fundamenteel om schaarste draait. De ecologen die zich hiermee geconfronteerd zagen, konden niet anders dan voor een concept van schaarste en zelfrestrictie pleiten, terwijl het basisconcept van de *logos* van onze *oikos*, van het leven op aarde, juist overvloed is. Overvloed, van het Lantijnse *ab-unda*, het water, de golf die over-stroomt, staat voor het gevoel van overdaad, van vrijgevigheid, van levende dingen en het leven zelf dat groeit en bloeit. Het natuurlijke bos dat zo weelderig groeit, de water en lucht die van nature schoon zijn, de rijke oogst die wordt binnengehaald (een jaar van overvloed, zeggen we dan) en de grote rijkdom aan planten en dieren, dát is de *logos* van onze *oikos*.

We zouden het simpel kunnen samenvatten als ‘schaarstedenken’ versus ‘overvloeddenken’. Schaarstedenken hangt samen met angsten en onbevredigde behoeften, overvloeddenken is het gevoel van rijkdom in het leven, van het volle, rijke leven zelf. Misschien kan ik het onderscheid nog duidelijker maken aan de hand van een filosofische bespreking van het geschenk.⁸ Aan de ene kant is een geschenk een ruilmiddel: als puntje bij paaltje komt wordt er altijd iets terug verwacht, en in verschillende gemeenschappen en culturen hebben zich complexe systemen ontwikkeld waarin men elkaar voortdurend over en weer geschenken gaf. Maar de notie van ruilen is op zich al een economische notie en verwijst naar het begin van ruilhandel en handel: ik geef jou iets, maar in ruil daarvoor krijg ik iets terug. Als je een geschenk in economische termen ziet als een ruilmiddel, dan spreekt er eerder een notie van schaarste uit dan van overvloed. Het geschenk staat in zekere zin garant voor de winst die men terug verwacht van de investering. Kunnen we ons dan nog een geschenk voorstellen waarbij niets terug wordt verwacht, een echt geschenk dat geen investering is?

‘Geschenk’ betekent niet alleen ‘cadeau’, maar ook ‘gave’, in de zin van talent. Er bestaan muzikale, artistieke en zelfs commerciële gaven. Dat zijn geschenken waarvoor niets terug wordt verwacht. Onze gaven zijn een geschenk, ook al moeten we ze nog verder ontwikkelen. Het leven zelf wordt ons, spiritueel gezien, ook voortdurend gegeven zonder dat er iets voor terug wordt verwacht. De zon brandt zichzelf op zonder enige bijgedachte en zonder iets terug te verwachten. Net als planten, die eindeloos door blijven groeien zonder enige bijgedachte en zonder iets terug te verwachten. En wij mensen zelf zijn een geschenk waarvoor niets terug wordt verwacht, want wat zou in ’s hemelsnaam de tegenprestatie moeten zijn bij een heel leven dat ten volle is benut, of de winstuitkering bij de opbloei van een leven dat men als gegeven beschouwt, als een geschenk? In wezen is het leven niet de tegenprestatie voor iets anders. En dit idee van een geschenk, van onvoorwaardelijke vrijgevigheid en overvloed past niet in de retoriek van de handel. Sterker nog, sommige waarden onttrekken zich daar volledig aan, want daarvoor geldt dat hoe meer men geeft, des te meer men terugkrijgt en des te meer men er dan weer van heeft. Dat is de wezenlijke kwaliteit van liefde in al haar gedaanten, zoals vertrouwen, zorgzaamheid en vriendschap.

Anders dan de economie en de ecologie houdt de eco-ethiek zich bezig met de *ethos* van de *oikos*, met wat er naar menselijke maatstaven goed is in de *oikos* waarin wij leven. Anders gezegd: het gaat om een moreel besef van wat het is om een levend mens op aarde te zijn. Eco-ethiek kan ons inzicht verschaffen in de waarde en concepten van de retoriek van de overvloed, het retorische spelletje waardoor mensen die milieubewust denken in de verdediging worden gedrongen. Eco-ethiek kan ons helpen onderscheid te maken tussen een appel op onze hebzucht, dat laag-bij-de-grondse menselijke instinct, en het spirituelere besef van onszelf als mens. Mensen zijn, als levensvorm, van nature vrijgevig en overvloedig.

Het 'vieren' van onze materiële welvaart en overvloed is niets anders dan het vieren van onze hebzucht, van schaarste, van onze pijn, angst en ongebreidelde verlangens. Het economische denken projecteert deze menselijke waarden op de *oikos*, op de verwickelingen op het wereldtoneel. Daar staat tegenover dat als we de natuurlijke overvloed vieren, we dat op vele niveaus doen: op het niveau van de natuur, op het niveau van de wereld, de *oikos*, want dan eren we het geschenk dat wijzelf als mens zijn (we zijn allemaal hetzelfde in die zin dat we allemaal uniek zijn). Dan vieren we het feit dat ons de kans is gegeven onze gaven te ontwikkelen en tot volle wasdom te laten komen, waardoor we met behulp van die gaven zelf iets kunnen geven, kunnen helpen. Dan vieren we de geestelijke aspiraties van de mens, of zoals de Italiaanse filosoof Marco Olivetti ons voorhoudt: mens worden is iets wat ons aantrekt, iets waar we naar streven, het is niet ons startpunt.⁹ Mens worden is iets dat het streven waard is, en dat doen we gedurende ons hele leven.

Dit omgekeerde gebruik van de concepten overvloed en schaarste is niet alleen een correctie op een retorische truc. De hele aard van het debat verandert als je een ecologisch standpunt inneemt. Hoewel veel praktische voorstellen van ecologische denkers voor een duurzame wereld – van energiebelasting tot alternatieve productiemethoden en de herontdekking van lokale producten – overeind zouden blijven, verschuift de nadruk op essentiële punten. Het verschil zit hem in het pleiten voor *genoeg* en het pleiten voor *veel*, want al liggen die woorden in betekenis dicht bij elkaar, toch verschilt hun connotatie aanzienlijk: 'net genoeg' suggereert dat we amper kunnen rondkomen, dat ons vrijwillig of verplicht grenzen zijn gesteld aan het gebruik, de consumptie en het genieten ervan. 'Veel' is daarentegen synoniem met overvloed en rijkdom: als je veel hebt, heb je 'meer dan genoeg', 'meer dan je nodig hebt', veel om van te genieten, te gebruiken of te consumeren. Van dezelfde hoeveelheid goederen of energie kun je zeggen dat het veel is, maar ook dat het voldoende is: het cruciale verschil is een kwestie van attitude, al naargelang je ertegen aankijkt vanuit het standpunt van schaarste of van overvloed.

De overvloed die het leven en de natuur kenmerken, is iets dat mensen maar ten dele kunnen zien, ervaren of bevatten. Onze zintuigen moeten de meeste ervaringsniveaus uitfilteren willen we ons in deze wereld staande kunnen houden. We kunnen niet onbeperkt uit onze overvloed aan ervaringen putten, er wordt ons voortdurend zoveel energie, zoveel spullen en zoveel plezier aangeboden dat we het onmogelijk allemaal tegelijk kunnen bevatten. Wijzelf stellen grenzen aan de aandacht die we aan de wereld besteden, aan onze afstemming op de wereld, en we creëren soms zelfs een artificiële werkelijkheid.

Ik zou hier een andere definitie van het concept natuurlijke overvloed willen ontwikkelen aan de hand van het begrip overdaad. Als je iets overdadig of excessief doet, overschrijd je de grenzen van wat nog rationeel, redelijk, sociaal of moreel verantwoord is.

Overstijgen, iets overdadig doen, wil zeggen voorbij een bepaalde grens gaan. Ons huidige consumptiepatroon en onze afvalproductie zijn in deze zin excessief: ieder individu in de geïndustrialiseerde wereld produceert direct of indirect zo'n 15.000 kilo afval per jaar, dat wil zeggen tweehonderd maal het eigen gewicht.¹⁰ Sommige van deze afvalproducten zijn zo giftig dat ze op geen enkele manier in het productieproces gerecycled kunnen worden. En zo moeten we ook onze excessieve consumptie zien, onze excessieve productie, de excessieve ontbossing en ontginning van natuurlijke hulpbronnen en de excessieve beloningen van de allerrijkste mensen op aarde.

Maar er bestaat ook overdaad in een iets andere zin, zoals bijvoorbeeld de overdaad aan levensenergie, waarvan veel meer wordt opgewekt dan nodig is om ons organisme in leven te houden en ons voort te planten: de overdaad aan kunst, erotiek en carnaval.¹¹ De Balinezen kenden, zoals de meeste 'traditionele' culturen, geen economie die naar een steeds grotere productie streefde. Balinezen werkten vroeger slechts een paar weken per jaar op hun weelderig groene eiland, wanneer ze gezamenlijk de rijst plantten en oogstten. De meeste tijd was voor hen wat wij nu ietwat wrang 'vrije' tijd noemen, en die besteedden ze aan de ontwikkeling van hun talenten, hun gave voor schilderen, muziek, dans en festivals. En wat zijn Mendelssohns *Italiaanse symfonie* of Beethovens *An die Freude*, Picasso's schilderijen, Alvin Ailey's choreografieën en Walt Whitmans en Rumi's poëzie anders dan een eerbetoon aan de overdaad, de overvloed, de vrijgevigheid van alles? Aan de overvloedige hoeveelheid energie in mensen en het leven zelf?

Onze afstemming op de *ethos* van de *oikos*, en op de *logos* en *nomos* daarvan, heeft ons bewust gemaakt van het concept van overvloed in het leven en de mensen zelf, en laten zien hoe dat begrip is geannexeerd door de retoriek van de economische groei. Maar door dit besef van het rijke leven te vertalen in steeds gehaaster en woester consumeren en afval produceren, vieren we niet bepaald een erg progressieve kant van onze natuur. In feite projecteren we door ongebreideld te consumeren onze diepgewortelde dierlijke angsten, zoals onzekerheid, vrees, gebrek, behoefte en schaarste op wereldschaal. Door onszelf alleen nog in termen van economische productie te zien, zijn we bijna blind geworden voor wat ons mensen zo fantastisch, vrolijk en vrijgevig maakt, en daarmee zetten we ons eigen voortbestaan op het spel. We zijn druk bezig de diversiteit van planten- en diersoorten en onze eigen cultuur en bestaanswijze te vervangen door een wereldwijde monocultuur van hebzucht, gekoppeld aan economisch gewin – wat even onzinnig als wrang is.

Want uiteindelijk is het geen kwestie van 'wij' tegenover 'zij', geen gevecht op leven en dood tussen de zakenman en de ecooloog, tussen de *nomos* en de *logos* van onze *oikos*. De

hoorn des overvloeds die Julian Simon zich voorstelde, is ook een uitdrukking van de ongebreidelde creativiteit van de menselijke geest, onze wetenschappelijke en technische vooruitgang is ook een gevolg van onze natuurlijke nieuwsgierigheid, economische handel is ook de hoeksteen van de samenleving en van onze gemeenschappelijke en culturele identiteit. Sommige van de felste tegenstanders van de manier waarop het bedrijfsleven onze natuurlijke en ethische omgeving stukmaakt, zoals Paul Hawken, Joshua Karliner en David Korten, erkennen óók dat het probleem niet bij het bedrijfsleven zelf ligt, maar eerder veroorzaakt wordt door het feit dat bedrijven doorgaans hun milieu- en sociale zaken op grote schaal uitbesteden.¹² Als gevolg daarvan betalen we veel minder voor producten dan ze eigenlijk kosten, omdat er voor die producten arbeiders worden uitgebuit en hulpbronnen worden geplunderd die niet meer aangevuld kunnen worden. Bedrijven worden gedwongen om zo veel mogelijk zaken uit te besteden door het huidige financiële systeem waarin met gigantische bedragen aan investeringsgeld de hele wereld wordt afgeschuimd op zoek naar het hoogst mogelijke rendement op de kortst mogelijke termijn, ongeacht de gevolgen.

Ondanks alle retoriek van de overvloed die we dagelijks in de reclame krijgen voorgeschoteld, is er in werkelijkheid helemaal niets overvloedigs aan het zo snel mogelijk uitputten van de natuurlijke en menselijke hulpbronnen van onze rijke planeet. Dit komt eerder voort uit een diepgeworteld gevoel van onzekerheid, uit angst en schaarstedenken, waardoor we nu nog snel willen pakken wat we pakken kunnen voordat het te laat is. En met deze aanpak roepen we, net als bij alle andere pathologieën, datgene over onszelf af wat we het meeste vrezen. In een echte wereld van overvloed wordt er zuinig omgesprongen met hulpbronnen en is er geen afval, omdat alle bijproducten een integraal onderdeel vormen van de hele cyclus. Het besef van overvloed en het vrijgevige leven getuigt dan van de wetenschap dat er altijd meer is voor degenen die na ons komen, en dat wij, als eerbetoon aan het geschenk dat wij als mens zijn, altijd meer zullen geven dan nemen, uit menselijke vrijgevigheid en uit dankbaarheid voor het feit dat wij leven.

Noten

1. Zie: William Greider, *One World, Ready or Not. The Logic of Global Capitalism*. New York (Simon and Schuster) 1997.
2. Norman Myers en Julian L. Simon, *Scarcity or Abundance? A Debate on the Environment*. New York (W.W. Norton) 1994.
3. Michel Serres, *Le tiers instruit*. Parijs (François Bourin) 1991, p. 192.
4. De 358 miljardairs in onze wereld bezaten in 1994 evenveel geld als de 2,5 miljard mensen onder aan de ladder. David C. Korten, *When Corporations Rule the World*. West Hartford, Conn. (Kumarian Press) 1995, p. 83.
5. Serres, *Le tiers instruit*, p. 184. Serres verklaart zijn begrip van zelfrestrictie ook van toepassing op het gebruik van onze kennis en onze wetenschappelijke nieuwsgierigheid.
6. Serres, *Le tiers instruit*, p. 192.
7. Een van de belangrijkste doelstellingen van de milieubeweging is dat de milieukosten van een product moeten worden meegenomen in de economische berekeningen. Zie bijvoorbeeld: Myers en Simon, *Scarcity or Abundance?*, pp. 97-99. Zie voor een beschouwing van de kant van het bedrijfsleven: Stephan Schmidheiny e.a., *Financing Change. The Financial Community, Eco-Efficiency, and Sustainable Development*. Cambridge, Mass. (MIT Press) 1998.
8. Zie de artikelen in: Alan D. Schrift (red.), *The Logic of the Gift*. New York (Routledge) 1997.
9. Opmerkingen tijdens de discussie na zijn lezing op het zeventiende *Taniguchi Symposium*; zie: Marco M. Olivetti, 'Incarnation of the Ought', in: *Acta Institutionis Philosophiae et Aestheticae*, 18 (1997), pp. 155-164.
10. Getallen ontleend aan Paul Hawken, *The Ecology of Commerce* (New York, Harper Collins, 1993), p. 37.
11. Zie: Alphonso Lingis, *Excesses. Eros and Culture*. Albany (State University of New York Press) 1984.
12. Hawken, *The Ecology of Commerce* Korten, *When Corporations Rule the World*; Joshua Karliner, *The Corporate Planet. Ecology and Politics in the Age of Globalization*. San Francisco (Sierra Club Books) 1997, pp. 38-39.